

7

શેરમૂડી અને શેરના પ્રકારો (Share Capital and Types of Shares)

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખશો ?

- 7.1 શેર : અર્થ અને વ્યાખ્યા
- 7.2 શેરની લાક્ષણિકતા
- 7.3 શેરમૂડીના પ્રકાર
 - 7.3.1 સત્તાવાર મૂડી
 - 7.3.2 બહાર પાડેલી શેરમૂડી
 - 7.3.3 ભરાયેલ શેરમૂડી
 - 7.3.4 મંગાવાયેલી શેરમૂડી
 - 7.3.5 ભરપાઈ થયેલ શેરમૂડી
- 7.4 શેરના પ્રકાર
 - 7.4.1 ઇક્વિટી શેર
 - 7.4.1.1 સામાન્ય ઇક્વિટી શેર
 - 7.4.1.2 અન્ય ઇક્વિટી શેર
 - 7.4.1.3 સ્વેટ ઇક્વિટી શેર
 - 7.4.2 પ્રેફરન્સ શેર
- 7.5 ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત
- 7.6 શેર પ્રમાણપત્ર
 - 7.6.1 અર્થ
 - 7.6.2 શેર પ્રમાણપત્રમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો
 - 7.6.3 શેર પ્રમાણપત્ર અંગે કંપનીધારાની જોગવાઈઓ
- 7.7 શેરોનું ડિમટીરિયલાઈઝેશન
 - 7.7.1 ડિમેટ ખાતાની જરૂરિયાત
 - 7.7.2 ડિમટીરિયલાઈઝેશન - ડિમેટ
 - 7.7.3 ડિમેટ ખાતું ક્યાં અને કેવી રીતે ખોલાવી શકાય
 - 7.7.4 ડિમેટ ખાતાનાં ખર્ચાઓ
 - 7.7.5 ડિમેટ ખાતાના ફાયદા
 - 7.7.6 ડિમેટ ખાતાની મર્યાદા
- 7.8 શેર બહાર પાડવાની વિવિધ રીતો
 - 7.8.1 મૂળક્રિમતે કે દાર્શનિક ક્રિમતથી બહાર પાડેલ શેર
 - 7.8.2 પ્રીમિયમથી બહાર પાડેલ શેર
 - 7.8.3 વટાવથી બહાર પાડેલ શેર

7.9 બોનસ શેર

7.9.1 અર્થ

7.9.2 સંજોગો

7.9.3 બોનસ શેર શામાંથી આપી શકાય

7.9.4 બોનસ શેર બહાર પાડવાની વિધિ

7.10 હકના શેર

7.10.1 અર્થ

7.10.2 જોગવાઈઓ

7.10.3 હકના શેર અંગે સેક્રેટરીની ફરજો

પ્રસ્તાવના

નવી સ્થપાતી કંપનીના પ્રવર્તકો (Promoters) ટૂંકા ગાળાની, મધ્યમ ગાળાની અને લાંબાગાળાની કેટલી મૂડી જોઈએ છે તેનો અંદાજ નક્કી કરે છે. જમીન, મકાન, યંત્રો અને ફર્નિચર જેવી સ્થિર મિલકતોની ખરીદી માટે કાયમી મૂડી (Fixed Capital)ની જરૂરિયાત રહે છે. તે જ પ્રમાણે કંપનીનો ધંધો શરૂ થયા પછી રોજિંદા વહીવટીય અને ઉત્પાદનને લગતાં ખર્ચાને પહોંચી વળવા કંપનીને કાર્યશીલ મૂડી (Working Capital)ની જરૂરિયાત રહે છે. આમ, કાયમી મૂડી અને કાર્યશીલ મૂડીની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા માટે કંપની શેર બહાર પાડી મૂડીભંડોળ મેળવે છે.

7.1 શેર : અર્થ અને વ્યાખ્યા (Meaning and Definition of Share)

અર્થ : સામાન્ય અર્થમાં કંપનીની માલિકીની મૂડીનું પ્રમાણ મોટું હોય છે, જેને નાના નાના ભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે. આ પ્રત્યેક ભાગ એટલે શેર.

- શેર એટલે શેરહોલ્ડરોનું કંપનીમાં રહેલું નાણાંમાં વ્યક્ત થઈ શકે તેવું હિત.

- નાણાંમાં વ્યક્ત કરી શકાય તેવું હિત અથવા જવાબદારી એટલે શેર.

કંપની પોતાની મૂડી એકઠી કરવા કાયદાની જોગવાઈ મુજબ વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડીને જાહેર જનતાને શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપે છે. જે વ્યક્તિ શેર ધારણ કરે છે, તેને કંપનીનો શેરહોલ્ડર કહેવાય છે.

વ્યાખ્યા : કંપનીધારા 2013 મુજબ, “શેર એટલે કંપનીની શેરમૂડીનો એક ભાગ જેમાં સ્ટોકનો પણ સમાવેશ થાય છે. કંપની તેની શેરમૂડીને નાના નાના ભાગોમાં વહેંચી નાખે છે. આ દરેક ભાગને શેર કહે છે.”

7.2 શેરની લાક્ષણિકતા (Characteristics of Share)

(1) શેરમૂડીનો હિસ્સો : શેર એ કંપનીની શેરમૂડીનો હિસ્સો છે, જે નાના નાના એકસરખા હિસ્સામાં વિભાજિત થયેલો હોય છે.

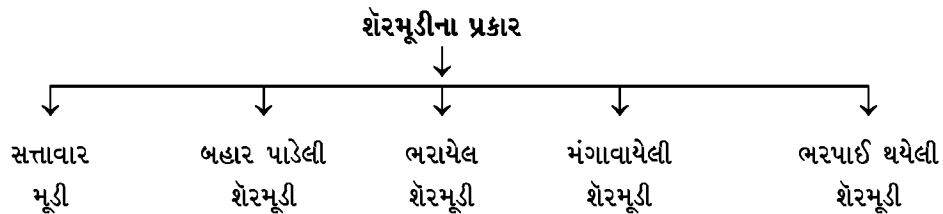
(2) કંપનીમાં રહેલું હિત : શેર એ શેરહોલ્ડરનું કંપનીમાં નાણાકીય હિત વ્યક્ત કરે છે.

(3) જંગમ મિલકત : શેર એ જંગમ મિલકત છે કે જેની લે-વેચ થઈ શકે તેમજ ભેટ કે દાનમાં આપી શકાય છે.

(4) મુક્ત ફેરબદલી : શેરની મુક્ત ફેરબદલી થઈ શકે છે. જે શેરનું મહત્વનું લક્ષણ છે.

(5) હક અને જવાબદારી : કંપની શેરહોલ્ડરોને સભાની નોટિસ મેળવવાનો, સભામાં હાજર રહેવાનો તેમજ મતદાન કરવાનો અધિકાર આપે છે. આ સાથે શેરહોલ્ડરોએ ધારણ કરેલા શેરની દાર્શનિક કિંમત (Face/Par Value) ભરપાઈ કરવાની જવાબદારી પણ સૂચવે છે.

7.3 શેરમૂડીના પ્રકાર (Types of Share Capital)

7.3.1 સત્તાવાર મૂડી (Authorised Capital) : કંપનીના આવેદનપત્રની મૂડીની કલમમાં સત્તાવાર થાપણ દર્શાવેલી હોય છે. જેને “નોંધાયેલી મૂડી (Registered Capital) કે કુલ મૂડી (Total Capital) તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.”

કંપની તેની સત્તાવાર મૂડી કરતાં વધુ મૂડી એકઠી કરી શકતી નથી. જો કંપનીને ભવિષ્યમાં સત્તાવાર મૂડીમાં વધારો કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય તો તે માટે નિયમનપત્રમાં સત્તા હોવી જોઈએ અને શેરહોલ્ડરોની સભામાં ઠરાવ પસાર કરી સંમતિ મેળવવી પડે છે.

7.3.2 બહાર પાડેલી શેરમૂડી (Issued Capital) : કંપની પોતાની જરૂરિયાતને અનુલક્ષીને સત્તાવાર મૂડીમાંથી જરૂરી મૂડી મેળવવા માટે શેર બહાર પાડે છે. આ રીતે બહાર પાડેલી શેરમૂડીને ‘બહાર પાડેલી શેરમૂડી’ કહે છે.

7.3.3 ભરાયેલ શેરમૂડી (Subscribed Capital) : કંપનીએ બહાર પાડેલ શેરમાંથી જેટલા શેર માટે અરજી મળે તે રકમને ‘ભરાયેલ શેરમૂડી’ કહે છે. બહાર પાડેલ શેર કરતાં વધુ શેર માટે અરજી મળે તો, કંપની બહાર પાડેલ શેર જેટલી જ રકમ મંજૂર કરી શકે અને બાકીની રકમ અરજદારોને પરત કરે છે. આ રીતે મંજૂર થયેલી શેરમૂડીને ‘ભરાયેલ શેરમૂડી’ કહે છે.

7.3.4 મંગાવાયેલી શેરમૂડી (Called-up Capital) : કંપની તેની જરૂરિયાત મુજબ શેર ઉપર હપતે હપતે રકમ મંગાવે છે. આ પ્રકારે શેર પર મંગાવેલી રકમને ‘મંગાવાયેલી શેરમૂડી’ કહે છે. વર્તમાન સમયમાં કંપની સામાન્ય રીતે શેર અરજી સમયે શેર ઉપરની પૂરેપૂરી રકમ મંગાવે છે.

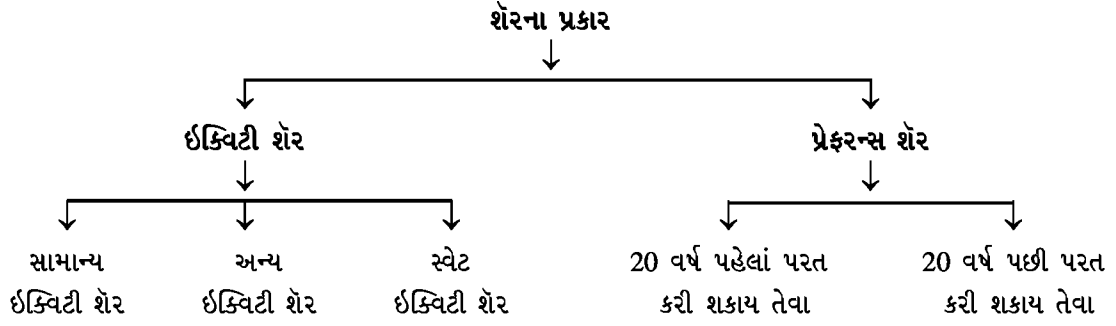
7.3.5 ભરપાઈ થયેલ શેરમૂડી (Paid-up Capital) : કંપનીને મંગાવાયેલી શેરમૂડીની રકમમાંથી જેટલી રકમ શેરહોલ્ડરો પાસેથી મળે તે રકમને ભરપાઈ થયેલ કે વસૂલ આવેલ શેરમૂડી કહે છે.

ઉપરના એકથી પાંચ ક્રમમાં જણાવેલ મૂડી ક્યારેય ઉપલા ક્રમ કરતાં નીચલા ક્રમની મૂડી વધારે ન હોઈ શકે.

વિશેષ માહિતી

અનામત મૂડી (Reserved Capital) : જ્યારે કંપનીના સંચાલકોને જણાય કે મંગાવેલી મૂડી ધંધા માટે પૂરતી છે અને ભવિષ્યમાં વધારે મૂડીની જરૂર પડશે નહિ, તેવા સંજોગોમાં શેરહોલ્ડરોની સભામાં ખાસ ઠરાવ પસાર કરી શેર ઉપર નહિ મંગાવેલ મૂડી અનામત રાખવામાં આવે છે, જેને ‘અનામત મૂડી’ કહે છે. જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે આ અનામત મૂડી શેરહોલ્ડરો પાસેથી કંપની મંગાવી શકે છે.

7.4 શેરના પ્રકાર (Types of Share)

7.4.1 ઈક્વિટી શેર (Equity Share) :

7.4.1.1 સામાન્ય ઈક્વિટી શેર :

અર્થ : જે શેર પર ડિવિડન્ડ મેળવવા તથા મૂડી પરત મેળવવા અંગે પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો પછી હક મળતો હોય તેવા શેરને સામાન્ય ઈક્વિટી શેર કહે છે.

ઈક્વિટી શેરની લાક્ષણિકતા (Characteristic of Equity Share) :

- (1) **સાચા માલિકો :** આ પ્રકારનાં શેરહોલ્ડરો કંપનીના સાચા માલિકો કે વફાદાર સાથી કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તેઓ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો કરતાં વધુ જોખમ ઉઠાવે છે.
- (2) **મતાધિકાર :** કંપનીની સભામાં ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મત આપવાનો અધિકાર હોય છે.
- (3) **ડિવિડન્ડ :** આ પ્રકારનાં શેરહોલ્ડરોને મળતા ડિવિડન્ડ અને ડિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોય છે.
- (4) **નફા સાથે સંબંધ :** ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મળતું ડિવિડન્ડ એ કંપનીના નફા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નફાની વધઘટ સાથે ડિવિડન્ડના દરમાં પણ વધઘટ થાય છે.
- (5) **સામાન્ય સભા :** કંપનીની સામાન્ય સભામાં હાજર રહેવાનો, મતદાન કરવાનો તથા સંચાલકોને ચૂંટવાનો અધિકાર ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મળે છે.
- (6) **મૂડી પરત :** સામાન્ય રીતે ઈક્વિટી શેરમૂડી કંપનીના અસ્તિત્વ દરમિયાન પરત કરવામાં આવતી નથી.
- (7) **વિસર્જન :** કંપનીના વિસર્જન વખતે પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને મૂડી પરત કર્યા બાદ જો રકમ વધે તો ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મૂડી પરત કરવામાં આવે છે.
- (8) **લાભ અને વળતર :** ઈક્વિટી શેરહોલ્ડરોને જુદા જુદા પ્રકારનાં લાભ અને વળતર મળે છે. દા.ત., હકના શેર, બોનસ શેર, શેરનો બજારભાવ વધતાં થતો લાભ વગેરે.
- (9) **શેરની નોંધણી :** માન્ય શેરબજારોમાં આ પ્રકારના શેરની નોંધણી કરવામાં આવેલી હોય છે. જેથી આ પ્રકારના શેરનું ખરીદ-વેચાણ બજાર ભાવે સરળતાથી કરી શકાય છે.

7.4.1.2 અન્ય ઈક્વિટી શેર : બે પ્રકારના હોય છે. જેમાં, (1) મતાધિકાર સાથેના ઈક્વિટી શેર (2) ડિવિડન્ડના સંબંધમાં જુદા જુદા અધિકારો સાથે મતાધિકાર ધરાવતાં ઈક્વિટી શેર.

7.4.1.3 સ્વેટ ઈક્વિટી શેર (Sweat Equity Share) :

અર્થ : કંપની તેના સંચાલકો, કર્મચારીઓ અને વિશિષ્ટ જ્ઞાન ધરાવતા કર્મચારીઓને વટાવથી અથવા રોકડ સિવાયના અવેજથી જે શેર ફાળવે છે તેને 'સ્વેટ ઈક્વિટી શેર' કહે છે. સામાન્ય રીતે આ પ્રકારના શેરનો માન્ય શેરબજારમાં જે ભાવ હોય તેના કરતાં નીચા ભાવે ઓફર કરવામાં આવે છે.

ફાયદા :

- (1) કંપનીના સંચાલકોને વળતરનાં સ્વરૂપે આપી શકાય છે.
- (2) કંપનીના કર્મચારીઓને આ પ્રકારનાં શેર મળતાં પગાર ઉપરાંત કંપનીના શેર ઉપર ડિવિડન્ડ સ્વરૂપે આવક થાય છે. તદ્દુપરાંત, કર્મચારીઓને કંપનીના શેરહોલ્ડરોનો અધિકાર મળવાથી માલિકી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

જોગવાઈઓ :

- (1) કંપનીની સામાન્ય સભામાં ખાસ ઠરાવ પસાર કરવો પડે છે.
- (2) આ ઠરાવમાં કેટલા શેર બહાર પાડ્યા તેની વિગત, વર્તમાન બજારકિંમત અને કયા સંચાલકો અથવા કર્મચારીઓને આપવાનાં છે તેની વિગતો દર્શાવવી પડે છે.
- (3) કંપનીધારાની જોગવાઈઓનું પાલન તેમજ શેરબજારમાં નીતિનિયમો અનુસાર નોંધણી કરાવવી જોઈએ.
- (4) જાહેર કંપની ધંધો શરૂ કરવાનું પ્રમાણપત્ર મેળવે ત્યારથી એક વર્ષ પછી જ આ પ્રકારના શેર બહાર પાડી શકે છે.
- (5) સામાન્ય રીતે આ પ્રકારના શેરની 3 વર્ષ સુધી માલિકી ફેરબદલી થઈ શકતી નથી.
- (6) કંપની ભરપાઈ થયેલ કુલ શેરમૂડીના 15 ટકા કે 5 કરોડથી વધારે એક વર્ષમાં આપી શકે નહિ તેમજ કુલ મૂડીનાં 25 ટકાથી વધુ આ પ્રકારનાં શેર ફાળવી શકે નહિ.

7.4.2 પ્રેફરન્સ શેર (Preference Share) :

અર્થ : જે શેર પર કંપનીના નફામાંથી ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવતા પહેલાં ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક હોય અને જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે ઇક્વિટી શેરમૂડી પરત કરતાં પહેલાં મૂડી પરત મેળવવાનો હક હોય તેને પ્રેફરન્સ અથવા પસંદગીના શેર કહે છે.

પ્રેફરન્સ શેરની લાક્ષણિકતા (Characteristics of Preference Share) :

- (1) **ડિવિડન્ડ :** ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ ચૂકવતા પહેલાં પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને નિશ્ચિત દરે ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક હોય છે.
- (2) **મૂડી પરત :** જ્યારે કંપનીનું વિસર્જન થાય ત્યારે બધી જ જવાબદારીઓની ચુકવણી કર્યા બાદ ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો પહેલાં મૂડી પરત મેળવવાનો હક હોય છે.
- (3) **મતાધિકાર :** પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને માત્ર તેમનાં હિત સાથે સંકળાયેલી બાબતોમાં જ મત આપવાનો અધિકાર હોય છે.
- (4) **પસંદગી :** સ્થિર, નિશ્ચિત આવક અને મૂડીની સલામતી ઇચ્છતા રોકાણકારો આ પ્રકારના શેર ખરીદવાનું પસંદ કરે છે.
- (5) **બજારભાવ :** આ શેરની બજારકિંમત લગભગ સ્થિર રહે છે. જ્યારે વ્યાજના દરના માળખામાં ફેરફાર થાય ત્યારે જ તેની બજારકિંમતમાં ફેરફાર થાય છે.
- (6) **જોખમનું પ્રમાણ :** આ પ્રકારનાં શેરોમાં ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરો કરતાં પ્રથમ ડિવિડન્ડ અને મૂડી પરત મેળવવાનો હક હોવાથી જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે.

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકાર (Types of Preference Share) : 1956ના કંપનીધારા પ્રમાણે જૂના સમયમાં કંપની ક્યુમ્યુલેટિવ, નોન-ક્યુમ્યુલેટિવ, રીડિમેબલ, ઇરરીડિમેબલ, પાર્ટીસિપેટિંગ, નોન-પાર્ટીસિપેટિંગ, કન્વર્ટિબલ, નોન-કન્વર્ટિબલ વગેરે પ્રકારના પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડતી હતી; પરંતુ નવા કંપનીધારા 2013 અનુસાર કંપની મુખ્ય બે પ્રકારનાં પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડે છે :

- (1) 20 વર્ષ પહેલાં પરત કરી શકાય તેવા.
- (2) 20 વર્ષ પછી પરત કરી શકાય તેવા.

7.5 ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત (Distinguish between Equity Share and Preference Share)

	મુદ્દા	ઇક્વિટી શેર	પ્રેફરન્સ શેર
(1)	જરૂરિયાત	શેરમૂડી બહાર પાડતી કંપનીને આ પ્રકારના શેર ફરજિયાત બહાર પાડવા પડે છે.	આ પ્રકારનાં શેર બહાર પાડવા જરૂરી નથી.
(2)	ડિવિડન્ડનો દર	અનિશ્ચિત હોય છે.	નિશ્ચિત હોય છે.
(3)	અધિકાર	ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને કંપનીની સભામાં હાજર રહેવાનો, મત આપવાનો તથા સંચાલકોને ચૂંટવાનો અધિકાર હોય છે.	પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને માત્ર તેમનાં હિત સાથે સંકળાયેલી બાબતોમાં જ મત આપવાનો અધિકાર હોય છે.
(4)	જોખમ	જોખમનું પ્રમાણ વધુ હોય છે.	જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે.
(5)	રોકાણકારો	જોખમ લેવા તૈયાર અને વધુ વળતર લેવા ઇચ્છતા રોકાણકારો આ પ્રકારનાં શેર પસંદ કરે છે.	નિશ્ચિત આવક સાથે મૂડીની સલામતી ઇચ્છતા રોકાણકારો આ પ્રકારના શેર પસંદ કરે છે.
(6)	બજારભાવ	આ શેરના બજારભાવમાં વધઘટ થાય છે.	સામાન્ય રીતે આ શેરના બજારભાવમાં વધઘટ થતી નથી.
(7)	મૂડીવૃદ્ધિ	ઇક્વિટી શેરમૂડીમાં હકના શેર તેમજ બોનસ શેરને કારણે મૂડીમાં વૃદ્ધિ થાય છે.	મૂડીમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

7.6 શેર પ્રમાણપત્ર (Share Certificate)

7.6.1 અર્થ : શેર પ્રમાણપત્ર એટલે કંપની દ્વારા તેની સામાન્ય મહોર (Common Seal) હેઠળ તેના સભ્યોને આપવામાં આવતો દસ્તાવેજ જે સભ્યોની માલિકી દર્શાવે છે.

કંપનીની શેરમૂડીમાં દરેક સભ્યનું હિત છે. તે માટે આ પ્રમાણપત્ર મેળવવાનો અધિકાર છે. વળી શેર પ્રમાણપત્ર શેરહોલ્ડરો માટે માલિકી હકનો પ્રાથમિક પુરાવો છે. કારણ કે કંપની સ્વીકારે છે કે પ્રમાણપત્રમાં જેનું નામ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, તે શેરહોલ્ડર પ્રમાણપત્રમાં દર્શાવેલ શેરનો પ્રકાર અને તે કિંમતના શેર ધરાવે છે.

7.6.2 શેર પ્રમાણપત્રમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો (Details included in the Share Certificate) : કંપનીધારા મુજબ શેર પ્રમાણપત્રનો નમૂનો, સ્વરૂપ કે વિગતો સ્પષ્ટ કરવામાં આવી નથી. સામાન્ય રીતે શેર પ્રમાણપત્રમાં નીચેની વિગતો જોવા મળે છે :

- (1) કંપનીનું નામ અને સત્તાવાર થાપણ
- (2) શેરનો અનુક્રમ નંબર
- (3) શેર પ્રમાણપત્રનો અનુક્રમ નંબર
- (4) શેર ધારણ કરનારનું નામ અને સરનામું
- (5) ધારણ કરેલ શેરનો પ્રકાર અને સંખ્યા
- (6) શેરની મૂળકિંમત અને શેરદીઠ ચૂકવેલ રકમ
- (7) શેર આપ્યાની તારીખ અને દિવસ
- (8) સહી કરવાની સત્તા ધરાવનાર સંચાલકોની સહી અને સેક્રેટરીની સહી
- (9) કંપનીની સામાન્ય મહોર

7.6.3 શેર પ્રમાણપત્ર અંગે કંપનીધારાની જોગવાઈઓ (The Clauses Regarding the Share Certificate as Mentioned in the Companies Act) :

- (1) સામાન્ય મહોર : શેર પ્રમાણપત્ર પર કંપનીની સામાન્ય મહોર હોવી જોઈએ.
- (2) સહી : શેર પ્રમાણપત્ર પર 2 સંચાલકોની સહી તથા સેક્રેટરીની અથવા નિમાયેલ અધિકૃત વ્યક્તિની સહી હોવી જોઈએ.
- (3) સંયુક્ત શેરહોલ્ડરો : એકથી વધુ વ્યક્તિઓ જો સંયુક્ત રીતે શેર ધરાવતી હોય તો દરેકને અલગ અલગ પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવતું નથી; પરંતુ સંયુક્ત શેરપ્રમાણપત્ર પર પ્રથમ શેરહોલ્ડરનાં નામ સાથે સંયુક્ત શેરહોલ્ડરોનાં નામ દર્શાવવા જોઈએ.

7.7 શેરોનું ડિમટીરિયલાઈઝેશન (Dematerialization of Shares)

7.7.1 ડિમેટ ખાતાની જરૂરિયાત : (Requirement of Demat Account) : શેર માલિકી હકનો પ્રાથમિક પુરાવો શેર પ્રમાણપત્ર છે. મૂળ શેર પ્રમાણપત્ર ગુમ થાય, ચોરાઈ જાય, નાશ પામે, બગડી જાય કે ફાટી જાય; ત્યારે ડુપ્લિકેટ પ્રમાણપત્ર મેળવવા માટે શેરહોલ્ડરે લાંબી અને ખર્ચાળ વિધિમાંથી પસાર થવું પડતું હતું. વળી, ફેરબદલી ફોર્મમાં જો સહી મળતી ન આવે કે ખોટી સહી કરીને ફેરબદલી કરવામાં આવે તેમજ ટપાલ મારફતે સમયસર ન મળે ત્યારે શેરની લે-વેચમાં મુશ્કેલીઓ ઊભી થતી હતી. આવી મુશ્કેલીઓના નિવારણ માટે શેરોનું ડિમટીરિયલાઈઝેશનની પ્રથા અમલમાં આવી.

7.7.2 ડિમટીરિયલાઈઝેશન - ડિમેટ : (Demat) :

અર્થ : ડિમટીરિયલાઈઝેશન એક એવી વ્યવસ્થા છે, જેમાં ભૌતિક શેર પ્રમાણપત્રને ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવે છે. આ માટે રોકાણકારે ડિપોઝિટરી પાર્ટિસિપન્ટ પાસે ડિમેટ ખાતું ખોલાવવું પડે છે.

1992માં સેબી (SEBI)ની રચના થઈ જેની મુખ્ય ઓફિસ મુંબઈમાં છે. સેબીના કાયદા મુજબ શેરબજારમાં શેરની લે-વેચ કરનાર વ્યક્તિએ ડિપોઝિટરી પાર્ટિસિપન્ટ પાસે ડિમેટ ખાતું ખોલાવવું ફરજિયાત છે.

7.7.3 ડિમેટ ખાતું ક્યાં અને કેવી રીતે ખોલાવી શકાય ?

- (1) **ક્યાં ખોલાવી શકાય ?** ડિમેટ (ડિમટીરિયલાઈઝેશન) એવી પ્રક્રિયા છે જેમાં રોકાણકાર પોતાનાં ભૌતિક શેર ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપે પોતાના ડી.પી. (ડિપોઝિટરી પાર્ટિસિપન્ટ) ખાતામાં જાળવે છે. ભારતમાં બે પ્રકારની આવી સંસ્થા છે. એન.એસ.ડી.એલ. (NSDL) અને સી.ડી.એસ.એલ. (CDSL). આ સંસ્થા રોકાણકારનાં શેર, બોન્ડ કે સિક્યોરીટીઝને સાચવવાની જવાબદારી સંભાળે છે. તેથી આ સંસ્થાને થાપણ સાચવનાર એજન્ટ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ સંસ્થા વતી સરકારી અને ખાનગી બેન્કો તેમજ અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ ડિમેટ ખાતું ખોલે છે.
- (2) **ડિમેટ ખાતું ખોલાવવા અંગેની વિધિ (The Procedure of Opening Demat Account) :** સૌપ્રથમ ડિમેટ ખાતું ખોલાવવા માટે બેન્કો કે નાણાકીય સંસ્થાઓનો સંપર્ક કરવાનો હોય છે. આ સંસ્થાઓ દ્વારા મળેલ અરજી ફોર્મમાં જરૂરી વિગતો ભરવાની હોય છે. અરજી ફોર્મની સાથે નીચે મુજબના દસ્તાવેજો રજૂ કરવા પડે છે :
 - (1) પાન (PAN) કાર્ડ
 - (2) રહેઠાણનો પુરાવો
 - (3) ઓળખપત્ર
 - (4) ઇન્કમેટેક્સ ભરતા હોય તો તેનું રિટર્ન
 - (5) પાસપોર્ટ સાઈઝના ફોટા
 - (6) અરજીની સાથે જ નોન-જ્યુરિશિયલ સ્ટેમ્પ પેપર પર ગ્રાહક કરાર (ક્લાયન્ટ એગ્રિમેન્ટ) કરવાનો હોય છે.

7.7.4 ડિમેટ ખાતાનાં ખર્ચાઓ (Expenditure of Demat Account) : ડિમેટ ખાતામાં થતા ખર્ચને ચાર ભાગમાં વહેંચી શકાય :

- (1) એકાઉન્ટ ખોલાવવાનો ખર્ચ : કેટલીક બેન્કો આ ખર્ચ લે છે જ્યારે કેટલીક બેન્કો આ ખર્ચ લેતી નથી.
- (2) વાર્ષિક જાળવણી ફી : ડિમેટ ખાતાને સાચવવા માટે મેઈનટેનન્સ ચાર્જ લેવામાં આવે છે.
- (3) કસ્ટોડિયન ફી : ડિમેટ ધારકના ખાતામાં કેટલા શેર રહ્યા છે તેના આધારે દર મહિને ફી ભરવાની હોય છે.
- (4) સોદાઓની ફી : શેરની જે લે-વેચ અંગેના સોદાઓ થાય તેના આધારે ફી લેવામાં આવે છે.

7.7.5 ડિમેટ ખાતાના ફાયદા (Advantages of Demat Account) :

- (1) શેરની લે-વેચની પ્રક્રિયા સરળ, ચોક્કસ અને ઝડપી થાય છે.
- (2) શેર પર દલાલી ઓછી ચૂકવવી પડે છે એટલે કે શેર પરનો વેપાર ખર્ચ ઓછો થાય છે.
- (3) ડિમેટ ખાતામાં જમા થયેલ શેર પર લોન મેળવવા માટે તારણ કે ગિરવી મૂકી શકાય છે.
- (4) શેર ખરીદતા તરત જ ડિમેટ ખાતામાં શેર જમા થઈ જાય છે. જેથી નાણાંની પ્રવાહિતતા તમારી પાસે જ રહે છે.
- (5) શેર ખરીદતા જ માલિકી હક તરત જ મળી જાય છે. જે અંગે કોઈ ગૂંચવણ કે ચિંતા રહેતી નથી.
- (6) કંપની બોનસ શેર બહાર પાડે ત્યારે તરત જ ડિમેટ ખાતામાં જમા થઈ જાય છે.
- (7) ડિમેટ હોલ્ડરને બેન્કો પોતાનું ખાતું જોવા માટે ‘ઓનલાઈન’ સગવડો આપે છે જેનાથી શેરની વિગતો અંગેની માહિતી અને શેર સ્ટોકની છેલ્લી સ્થિતિ જાણી શકાય છે.
- (8) મ્યુચ્યુઅલ ફંડ માટે પણ આ ખાતાનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.
- (9) શેર ફેરબદલીમાં, ખોટી સહીથી ફેરબદલી, શેરની ચોરી, શેર ખોવાઈ જવાનો, આગથી નાશ પામવાનો, શેર ફાટી જવાનાં વગેરે જોખમો નિવારી શકાય છે.
- (10) ડિમેટ ખાતા દ્વારા શેરની લે-વેચ અંગેનો વેપાર ‘ઓનલાઈન’ થવાને કારણે બિનનિવાસી ભારતીયોને (NRI) પોતાની બચતને ભારતની કંપનીઓના શેરોમાં રોકાણ કરવા માટે સહાયરૂપ બને છે.

7.7.6 ડિમેટ ખાતાની મર્યાદા (Limitation of Demat Account) :

- (1) શેરબજારમાં કેટલાક શેરો પર સહાયકીય પ્રવૃત્તિને વેગ મળતા રોકાણકર્તાઓને નુકસાન થાય છે.
- (2) શેરબજારમાં ખૂબ ઓછા શેરોમાં રોકાણ કરનાર વ્યક્તિને ડિમેટ ખાતું ખોલાવવાની ફી, વાર્ષિક જાળવણી ફી, કસ્ટોડિયન ફી, શેરની લે-વેચ (સોદાઓ) ફી વગેરેને કારણે આ ખાતું મોંઘું પડે છે.

7.8 શેર બહાર પાડવાની વિવિધ રીતો (Various Ways to Issue Share)

કંપની શેરની છાપેલી કિંમતના અનુસંધાનમાં નીચે જણાવેલ ત્રણ રીતો પૈકી એક વખતમાં એક રીતે શેર બહાર પાડે છે :

7.8.1 મૂળ કિંમતે કે દાર્શનિક કિંમતથી બહાર પાડેલ શેર (Share Issued at Par) : કંપની પોતાના શેર મૂળ કિંમતે કે દાર્શનિક કિંમતે બહાર પાડે છે. દા.ત., ₹ 10ની મૂળ કિંમતનો શેર ₹ 10માં જ બહાર પાડે.

7.8.2 પ્રીમિયમથી બહાર પાડેલ શેર (Share issued with Premium) : જ્યારે કંપની શેરની મૂળ કે દાર્શનિક કિંમત કરતાં વધુ કિંમતે શેર બહાર પાડે ત્યારે પ્રીમિયમથી શેર બહાર પાડ્યા કહેવાય. દા.ત., ₹ 10ની મૂળ કિંમતનો શેર ₹ 15માં બહાર પાડે તો ₹ 5 પ્રીમિયમની રકમ ગણાય. સામાન્ય રીતે પ્રતિષ્ઠિત અથવા પ્રગતિશીલ કંપની આ પ્રકારે શેર બહાર પાડે છે.

શેર પ્રીમિયમ એ કંપની માટે મૂડી નફો છે. આ શેર પ્રીમિયમની રકમનો ઉપયોગ કંપની નીચે મુજબ કરી શકે છે :

- (1) પૂર્ણ ભરપાઈ થયેલા શેર પર બોનસ શેર બહાર પાડવા માટે.

- (2) કંપનીનાં પ્રાથમિક ખર્ચા માંડી વાળવા માટે.
- (3) ડિબેન્ચર પ્રીમિયમથી પરત કરવાના હોય ત્યારે પરત પ્રીમિયમની રકમ માંડી વાળવા માટે.
- (4) શેર કે ડિબેન્ચર બહાર પાડતી વખતે થયેલ ખર્ચ, વટાવ કે બાંધપરી કમિશન (Underrighting) કે દલાલી (Brokerage) માંડી વાળવા માટે.
- (5) શેર પ્રીમિયમની રકમનો ઉપયોગ ડિવિડન્ડ આપવા માટે થઈ શકતો નથી.

7.8.3 વટાવથી બહાર પાડેલ શેર (Share issued at Discount) : જ્યારે શેરની મૂળ કે દાર્શનિક કિંમત કરતાં ઓછી કિંમતે શેર બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે શેર વટાવથી બહાર પાડ્યા છે તેમ કહેવાય. વર્તમાન સમયમાં કોઈ પણ કંપની વટાવથી શેર બહાર પાડી શકતી નથી.

7.9 બોનસ શેર (Bonus Share)

7.9.1 અર્થ : કંપની તેના એકત્ર થયેલા નફામાંથી કોઈ પણ અવેજ વગર તેના વર્તમાન શેરહોલ્ડરોને પ્રમાણસર વધારાના શેર આપે તેને બોનસ શેર કહે છે.

કંપનીના નિયમનપત્રમાં સત્તા હોય તો જ બોનસ શેર બહાર પાડી શકે છે. સામાન્ય રીતે દરેક કંપની નિયમનપત્રમાં આવી જોગવાઈ કરે જ છે.

7.9.2 સંજોગો : કંપની નીચે જણાવેલ સંજોગોમાં બોનસ શેર બહાર પાડે છે :

- (1) **નહિ મંગાવેલ રકમ :** અંશતઃ ભરપાઈ થયેલા શેર પર નહિ મંગાવેલ રકમ ભરપાઈ કરવા માટે નફા પૈકી બોનસ શેર આપી શકાય છે.
- (2) **અનામત ભંડોળ :** કંપની પાસે મોટા પ્રમાણમાં અનામત ભંડોળ કે નફા-નુકસાન ખાતાની જમા બાકી હોય અને શેરહોલ્ડરોને લાભ આપવા માટે બોનસ શેર આપી શકાય છે.

7.9.3 બોનસ શેર શામાંથી આપી શકાય ?

- (1) નફાની ફાળવણી દ્વારા ઊભા કરવામાં આવેલા કોઈ પણ અનામતમાંથી અને નફા-નુકસાન ફાળવણી ખાતાની જમાબાકીમાંથી.
- (2) શેર-પ્રીમિયમ ખાતાની જમા બાકીમાંથી માત્ર પૂર્ણ ભરપાઈ થયેલા શેર પર જ બોનસ શેર આપી શકાય.
- (3) ડિબેન્ચર પરત કર્યા પછી ડિબેન્ચર પરતનિધિની બાકી વધતી રકમ સામાન્ય અનામત ખાતે લઈ જવા જે રકમ આવે તેમાંથી.

7.9.4 બોનસ શેર બહાર પાડવાની વિધિ (Procedure to Issue Bonus Shares) :

- (1) **નિયમનપત્ર :** બોનસ શેર બહાર પાડવાની સત્તા કંપનીના નિયમનપત્રમાં હોવી જોઈએ.
- (2) **ઠરાવ :** કંપનીની સામાન્ય સભામાં બોનસ શેર અંગેનો ઠરાવ પસાર કરેલો હોવો જોઈએ.
- (3) **સભ્યપત્રક :** સંચાલકોએ શેરહોલ્ડરોની સામાન્ય સભા બોલાવતા પહેલાં કંપનીનું સભ્યપત્રક બંધ કરવું જોઈએ.
- (4) **સભ્યોની યાદી :** કંપનીનું સભ્યપત્રક બંધ કર્યા બાદ સેક્રેટરી સભ્યોની યાદી તૈયાર કરે છે.
- (5) **હક દર્શાવતો કરાર :** આ શેર રોકડ લીધા સિવાય બહાર પાડવાના હોવાથી જે શેરહોલ્ડરોને આપવાનાં થતા હોય તેમનો હક દર્શાવતો કરાર તૈયાર કરવો જરૂરી છે.
- (6) **મંજૂરી પત્રો :** કરાર તૈયાર કર્યા બાદ મંજૂરી પત્રો તૈયાર કરી શેરહોલ્ડરોને તે અંગેનો પરિપત્ર મોકલી આપવામાં આવે છે.
- (7) **કંપની-રજિસ્ટ્રાર :** બોનસ શેર બહાર પાડ્યા પછી 1 માસમાં બોનસ શેર-પત્રક કંપની-રજિસ્ટ્રાર સમક્ષ નોંધાવવું જોઈએ.
- (8) **સેબી (SEBI) :** બોનસ શેર બહાર પાડવા અને બોનસ શેરની રકમ નક્કી કરવા માટે સેબીનાં માર્ગદર્શક સૂચનો મુજબ વિધિ કરવી જોઈએ.

7.10 હકના શેર (Right Share)

7.10.1 અર્થ : કંપનીધારાની જોગવાઈ અનુસાર જો કોઈ કંપની અસ્તિત્વમાં હોય અને નવા ઇક્વિટી શેર બહાર પાડે ત્યારે પોતાના વર્તમાન ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને નવા શેર પ્રથમ ખરીદવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે. જેને હકના શેર કહેવાય છે.

7.10.2 જોગવાઈઓ (Provision) :

- (1) **સમયમર્યાદા :** કંપનીની નોંધણીની તારીખથી 2 વર્ષ સુધી અથવા શેરવહેંચણી કર્યાના 1 વર્ષ સુધી આ બે પૈકી જે તારીખ વહેલી આવતી હોય તે તારીખ પહેલાં કંપની મૂડીમાં વધારો કરી શકતી નથી.
- (2) **શેરહોલ્ડરોને નોટિસ :** હકના શેર મેળવવાનો અધિકાર ધરાવતા દરેક શેરહોલ્ડરોને તેના ભાગમાં કેટલા શેર આવે છે તે દર્શાવતી નોટિસ મોકલવી જોઈએ અને ઓછામાં ઓછા 15 દિવસનો અને 30 દિવસથી વધુ સમય નહિ આપવો જોઈએ.
- (3) **હકનો ત્યાગ :** જે શેરહોલ્ડરોને હકના શેરની ઓફર કરવામાં આવી હોય તે અન્ય વ્યક્તિની તરફેણમાં પોતાના હકનો ત્યાગ કરી શકે છે.
- (4) **હકના શેરનો નિકાલ :** શેરહોલ્ડર હકના શેરની ઓફરનો ઇન્કાર કરતો પત્ર લખે અથવા નક્કી કરેલ સમયમાં પોતાનો નિર્ણય ન જણાવે તો સંચાલકમંડળ કંપનીના હિતને ધ્યાનમાં રાખી હકના શેરનો નિકાલ કરી શકે છે.
- (5) **અરજીની રકમ :** હકના શેર જે શેરહોલ્ડરોને મળવાપાત્ર હોય તે માટે આપેલ ફોર્મમાં અરજી સાથે રકમ ભરવાની હોય છે.

7.10.3 હકના શેર અંગે સેક્રેટરીની ફરજો (Duties of Secretary Regarding the Right Shares) :

હકના શેર અંગે સેક્રેટરીએ બે પ્રકારની ફરજ અદા કરવી પડે છે :

(a) વર્તમાન શેરહોલ્ડરો પ્રત્યેની ફરજ (Offer made to the Existing Share Holders) :

- (1) સૌપ્રથમ સેક્રેટરીએ સમયમર્યાદાના સંદર્ભમાં હકના શેર આપવાની વ્યવસ્થા કાયદેસરની છે કે કેમ તે નક્કી કરવું જોઈએ.
- (2) સંચાલકમંડળની સભામાં આ અંગેનો ઠરાવ પસાર કરાવવો જોઈએ.
- (3) શેરહોલ્ડરોને આ અંગે નોટિસ મોકલવી અને હકના શેર ખરીદવાની અરજી કરવા અને જરૂરી રકમ ભરવા ઓછામાં ઓછા 15 દિવસનો સમય આપવો જોઈએ.
- (4) હકના શેર મેળવવાપાત્ર શેરહોલ્ડરો નક્કી કરવા માટે શેરની ફેરબદલી પત્રક અને સભ્યપત્રક બંધ કરવાની તારીખ નક્કી કરવી જોઈએ.

(b) જાહેર જનતા પ્રત્યેની ફરજ (Offer made to General Public) :

હકના શેર માટે જે શેરહોલ્ડરોએ અરજી ન કરી હોય કે સંમતિ દર્શાવેલ ન હોય તેવા બાકીના શેર માટે જાહેર જનતાને શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપી શકાય છે. જેના માટે વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડવામાં આવે છે. આ અંગેની વિધિ શેર બહાર પાડવાની વિધિ જેવી જ છે. જેમાં શેર મંજૂરી માટે કંપનીની સભા બોલાવવી, મંજૂરી પત્રો મોકલવા, સભ્યપત્રકમાં નોંધ કરવી, શેર વહેંચણીપત્રક તૈયાર કરવું વગેરે.

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખ્યા ?

શેરનો અર્થ અને વ્યાખ્યા :

અર્થ : કંપનીની કુલ શેરમૂડીનાં નાના નાના વિભાજિત એકમ એટલે શેર. કંપની કાયદા મુજબ વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડી જાહેર જનતાને શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપે છે. જે વ્યક્તિ શેર ધારણ કરે તેને શેરહોલ્ડર કે સભ્ય કહેવાય છે.

વ્યાખ્યા : કંપનીધારા મુજબ, “શેર એટલે કંપનીની શેરમૂડીનો એક ભાગ સ્ટોકનો પણ સમાવેશ થાય છે, કંપની તેની શેરમૂડીને નાના નાના ભાગોમાં વહેંચી નાખે છે. આ દરેક ભાગને શેર કહે છે.”

શેરની લાક્ષણિકતા :

શેરમૂડીનો હિસ્સો : શેર એ કંપનીની શેરમૂડીનો નાનો વિભાજિત એકમ છે.

કંપનીમાં રહેલું હિત : શેરની રકમ જેટલું હિત હોય છે.

જંગમ મિલકત : શેરની લે-વેચ, ભેટ કે દાનમાં આપી શકાય તેવી જંગમ મિલકત છે.

મુક્ત ફેરબદલી : શેરની મુક્ત ફેરબદલી થઈ શકે છે.

હક અને જવાબદારી : શેરહોલ્ડરને તેમના હકો મળે છે.

શેરમૂડીના પ્રકાર :

સત્તાવાર મૂડી : કંપનીના આવેદનપત્રની મૂડીની કલમમાં દર્શાવેલ રકમને સત્તાવાર થાપણ કહે છે. કંપની સત્તાવાર થાપણથી વધુ રકમના શેર બહાર પાડી શકતી નથી.

બહાર પાડેલ શેરમૂડી : કંપની જરૂરિયાત મુજબ સત્તાવાર મૂડીમાંથી જેટલા શેર બહાર પાડે તેને બહાર પાડેલ શેરમૂડી કહે છે.

ભરાયેલી શેરમૂડી : કંપનીએ બહાર પાડેલ શેરમાંથી જેટલી અરજીઓ મળે તે રકમને ભરાયેલી શેરમૂડી કહેવાય.

મંગાવાયેલી શેરમૂડી : કંપની જરૂરિયાત મુજબ શેરની રકમ હપતે હપતે મંગાવે તેને ‘મંગાવાયેલી શેરમૂડી’ કહે છે.

ભરપાઈ થયેલી શેરમૂડી : કંપનીએ મંગાવાયેલી શેરમૂડી પૈકી જેટલી રકમ શેરહોલ્ડરો પાસેથી મળે તેને ભરપાઈ થયેલી શેરમૂડી કહેવાય.

શેરના પ્રકાર : (a) ઇક્વિટી શેર : (i) સામાન્ય ઇક્વિટી શેર.

અર્થ : જે શેર પર ડિવિડન્ડ મેળવવા અને મૂડી પરત મેળવવા પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરો પછી હક મળે તેને સામાન્ય ઇક્વિટી શેર કહે છે.

લાક્ષણિકતા : (1) મૂડી પરત ન મળે (2) સાચા માલિકો (3) મતાધિકાર (4) ડિવિડન્ડનો દર અનિશ્ચિત હોઈ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યા બાદ મળે. (5) કંપનીને વધુ નફો વધુ ડિવિડન્ડ, ઓછો નફો ઓછું ડિવિડન્ડ. (6) સામાન્ય સભામાં મતદાન કરવાનો અને સંચાલકોને ચૂંટવાનો અધિકાર. (7) કંપનીના વિસર્જન વખતે સૌથી છેલ્લે નાણાં મળે. (8) ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને હકના શેર, બોનસ શેર, મૂડીવૃદ્ધિનો લાભ. (9) માન્ય શેરબજારમાં નોંધાયેલ હોય છે.

(ii) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર : સ્વેટ ઇક્વિટી શેર ધંધો શરૂ થયા બાદ 1 વર્ષ પછી બહાર પાડી શકાય. આ શેર સંચાલકોને તેમજ કર્મચારીઓને બજારભાવ કરતાં ઓછા દરે અથવા રોકડ અવેજ વગર આપી શકાય છે.

પ્રેફરન્સ શેર :

અર્થ : પ્રેફરન્સ શેરમાં ડિવિડન્ડ મેળવવાનો અને વિસર્જન થતાં મૂડી મેળવવાનો પ્રથમ અધિકાર હોય છે.

લાક્ષણિકતાઓ : (1) ડિવિડન્ડ મેળવવાનો પ્રથમ હક. (2) કંપનીના વિસર્જનમાં મૂડી પરત મેળવવાનો પ્રથમ હક. (3) આંશિક મતાધિકાર હોય છે. (4) નિશ્ચિત આવક અને મૂડીની સલામતી ઇચ્છતા રોકાણકારો આ શેર વધુ પસંદ કરે. (5) શેરના બજારભાવ સ્થિર હોય. (6) પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડરોને જોખમનું પ્રમાણ ઓછું હોય.

પ્રકાર : (1) 20 વર્ષ પહેલાં પરત કરી શકાય તેવા, (2) 20 વર્ષ પછી પરત કરી શકાય તેવા.

ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત : ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચે નીચેની બાબતોમાં તફાવત છે : (1) જરૂરિયાત (2) ડિવિડન્ડનો દર (3) અધિકાર (4) જોખમ (5) રોકાણકારો (6) બજારભાવ (7) મૂડીવૃદ્ધિ.

શેર પ્રમાણપત્ર :

અર્થ : શેર પ્રમાણપત્ર એટલે કંપની દ્વારા તેની સામાન્ય મહોર હેઠળ તેના સભ્યોને આપવામાં આવતો દસ્તાવેજ, જે સભ્યોની માલિકી દર્શાવતો પ્રાથમિક પુરાવો છે.

શેર પ્રમાણપત્રમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો : (1) કંપનીનું નામ અને સત્તાવાર થાપણ (2) અનુક્રમ નંબર (3) પ્રમાણપત્રનો અનુક્રમ નંબર (4) શેર ધારણ કરનારનું નામ-સરનામું (5) ધારણ કરેલ શેર, પ્રકાર અને સંખ્યા (6) શેરની મૂળકિંમત અને શેરદીઠ ચૂકવેલ રકમ (7) શેર આપ્યા તારીખ અને દિવસ (8) ડિરેક્ટરો અને સેક્રેટરીની સહી (9) કંપનીની સામાન્ય મહોર.

કંપનીધારાની જોગવાઈ : (1) શેર પ્રમાણપત્ર પર સામાન્ય મહોર હોવી જોઈએ. (2) બે ડિરેક્ટરો અને સેક્રેટરીની સહી હોવી જોઈએ. (3) સંયુક્ત શેરહોલ્ડરોનાં નામ હોવા જોઈએ.

શેરોનું ડિમટીરિયલાઈઝેશન (ડિમેટ) :

અર્થ : ડિમેટ ખાતું એટલે શેર પ્રમાણપત્રને ઇલેક્ટ્રોનિક બંધારણમાં રૂપાંતરિત કરવાની પ્રક્રિયા. આ માટે રોકાણકારે ડિપોઝિટરી પાર્ટિસિપન્ટ સાથે ડિમેટ ખાતું ખોલાવવું પડે.

ક્યાં ખોલાવી શકાય : ડિમેટ ખાતું સરકારી અને ખાનગી બેન્કો તથા અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓમાં ખોલાવી શકાય.

ખાતું ખોલાવવાની વિધિ : ડિમેટ ખાતું ખોલાવવા નીચેના દસ્તાવેજો રજૂ કરવા પડે છે : (1) પાનકાર્ડ (2) રહેઠાણનો પુરાવો (3) ઓળખપત્ર (4) ઇન્કમેટેક્સનું રિટર્ન (5) પાસપોર્ટ સાઈઝના ફોટા (6) નોન-જ્યુડિશીયલ સ્ટેમ્પ પેપર પર ક્લાયન્ટ એગ્રીમેન્ટ.

ડિમેટ ખાતાનો ખર્ચ : ડિમેટ ખાતામાં ચાર પ્રકારનાં ખર્ચ થાય છે : (1) ખાતું ખોલાવવાનો ખર્ચ (2) વાર્ષિક જાળવણી ફી (3) કસ્ટોડીયન ફી (4) શેરના લે-વેચ સોદાઓની ફી.

ફાયદા : (1) શેરની લે-વેચની પ્રક્રિયા ઝડપી અને સરળ બને. (2) શેર પરનો વેપાર ખર્ચ ઓછો થાય. (3) તારણ માટે ગીરવી મૂકી શકાય. (4) શેર ખરીદતાં જ ખાતામાં શેર જમા થઈ જાય છે. (5) શેરનો માલિકી હક સ્પષ્ટ હોય. (6) બોનસ શેર બહાર પડતાં ખાતામાં તરત જમા થઈ જાય. (7) 'ઓનલાઈન' ખાતું જોઈ શકાય. (8) મ્યુચ્યુઅલ ફંડ માટે ઉપયોગી. (9) શેર ખોવાઈ જવાનો ભય નહિ, શેર ફેરબદલીનાં જોખમો નિવારી શકાય. (10) 'ઓનલાઈન'ને કારણે બિનનિવાસી ભારતીયોને સગવડ પ્રાપ્ત થાય.

મર્યાદા : (1) સહકારીય પ્રવૃત્તિને વેગ મળે. (2) ખૂબ ઓછું રોકાણ કરનાર વ્યક્તિઓ માટે મોંઘું પડે છે.

શેર બહાર પાડવાની વિવિધ રીતો :

મૂળ કિંમતે બહાર પાડેલ શેર : કંપની મૂળ કિંમતે શેર બહાર પાડે.

પ્રીમિયમથી બહાર પાડેલ શેર : કંપની શેરની મૂળ કિંમત કરતાં વધુ કિંમતે શેર બહાર પાડે. ધંધો કરતી કંપની આ રીતે શેર બહાર પાડે. શેર પ્રીમિયમ મૂકી નફો છે જેનો ઉપયોગ બોનસ શેર બહાર પાડવા, પ્રાથમિક ખર્ચા માંડી વાળવા, ડિબેન્યર પ્રીમિયમની રકમ પરત કરવા, બાંયધરી કમિશન આપવા વગેરેમાં થઈ શકે.

વટાવથી બહાર પાડેલ શેર : દાર્શનિક કિંમતથી ઓછી કિંમતે શેર બહાર પાડવામાં આવે ત્યારે વટાવથી શેર બહાર પાડેલ કહેવાય.

બોનસ શેર :

અર્થ : કંપનીના એકઠા થયેલા નફામાંથી શેરહોલ્ડરોને વધારાના શેર આપે તેને બોનસ શેર કહે છે.

બોનસ શેર બહાર પાડવા માટેના સંજોગો : (1) શેર પર નહિ મંગાવેલ રકમ ભરપાઈ કરવા. (2) અનામત બંડોળ.

શામાંથી આપી શકાય ? (1) અનામતમાંથી (2) શેર પ્રીમિયમની રકમમાંથી અને ડિબેન્યર પરતનિધિની વધારાની રકમમાંથી.

બહાર પાડવાની વિધિ : (1) નિયમનપત્રમાં જોગવાઈ હોવી જોઈએ. (2) સામાન્ય સભામાં ઠરાવ હોવો જોઈએ. (3) સભ્યપત્રકમાં નામ હોવું જોઈએ. (4) યાદી તૈયાર કરવામાં આવે. (5) હક દર્શાવતો કરાર તૈયાર કરવો પડે. (6) મંજૂરીપત્રો મોકલી આપવા જોઈએ. (7) ધારાકીય જોગવાઈ અનુસાર નિયત સમયમાં બોનસશેર પત્રકની નોંધણી કરાવવી જોઈએ. (8) સેબીનાં માર્ગદર્શન મુજબ વિધિ કરવી જોઈએ.

હકના શેર :

અર્થ : કંપની અસ્તિત્વમાં હોય અને નવા ઇક્વિટી શેર બહાર પાડે તો ચાલુ ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને નવા શેર ઓફર કરે તેને હકના શેર કહેવાય છે.

જોગવાઈઓ : (1) સમયમર્યાદા : કંપનીની નોંધણીની તારીખથી 2 વર્ષ અથવા શેર વહેંચણી કર્યાનાં 1 વર્ષ સુધીમાં જે તારીખ વહેલી આવતી હોય તે તારીખ પહેલાં મૂડી વધારી શકાતી નથી. (2) શેરધારકોને નોટિસ મોકલવામાં આવે. (3) શેરહોલ્ડર અન્ય વ્યક્તિની તરફેણમાં હકનો ત્યાગ કરી શકે. (4) હકનો ઉપયોગ ન કરે તો સંચાલકમંડળ તેનો નિકાલ કરી શકે. (5) હકના શેરની અરજ સાથે રકમ ભરવાની હોય છે.

સેક્રેટરીની ફરજ : સેક્રેટરીને બે પ્રકારની ફરજ અદા કરવી પડે છે :

(a) વર્તમાન શેરહોલ્ડર પ્રત્યેની : (1) હકના શેર આપવાની વ્યવસ્થા કાયદેસરની છે તે નક્કી કરવું. (2) સંચાલક મંડળમાં ઠરાવ પસાર કરાવવો જોઈએ. (3) શેરહોલ્ડરોને આ અંગેની જાણ કરવી. (4) શેર ફેરબદલીપત્રક અને સભ્યપત્રક બંધ કરવાની તારીખ નક્કી કરવી.

(b) જાહેર જનતા પ્રત્યેની : (1) હકના શેરના અધિકારનો ઉપયોગ ન કર્યો હોય તેવા શેર ખરીદવા માટે જાહેર જનતાને આમંત્રણ આપવું પડે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

- (1) કંપની તેનાં એકઠા થયેલા નફામાંથી કોઈ પણ અવેજ વગર વર્તમાન શેરહોલ્ડરોને પ્રમાણસર આપવામાં આવતા વધારાના શેરને શું કહેવાય ?
 (A) ઇક્વિટી શેર (B) પ્રેફરન્સ શેર (C) બોનસ શેર (D) હકના શેર
- (2) ઇક્વિટી શેરના સંદર્ભમાં નીચેનામાંથી કઈ બાબત સાચી નથી ?
 (A) મતાધિકારનો હક્ક (B) ડિવીડન્ડમાં પ્રથમ હક્ક
 (C) સામાન્ય સભામાં હાજર રહેવાનો હક્ક (D) બોનસ શેર મેળવવાનો હક્ક
- (3) કંપનીને પોતાની મૂડી ઊભી કરવા કાયદા મુજબ શું કરવું પડે ?
 (A) આવેદનપત્ર બહાર પાડવું પડે. (B) વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડવું પડે.
 (C) નિયમનપત્ર બહાર પાડવું પડે. (D) શેર પ્રમાણપત્ર બહાર પાડવું પડે.
- (4) એનઆરઆઈ (NRI)નું પૂર્ણ સ્વરૂપ આપો.
 (A) નોન રિઝિડન્ટ ઇન્ડિયન (B) નોન રેસિડન્ટ ઇન્ડિયન
 (C) નેશનલ રેસિડન્ટ ઇન્ડિયન (D) નોન રેસિડન્ટ ઇન્ટરનેશનલ
- (5) શેર એ કયા પ્રકારની મિલકત છે ?
 (A) કાયમી (B) જંગમ (C) અદૃશ્ય (D) અવાસ્તવિક
- (6) એનએસડીએલ (NSDL)નું પૂર્ણ સ્વરૂપ આપો.
 (A) નેશનલ સિક્યોરિટીઝ ડિપોઝિટરી લિમિટેડ (B) નોન-સિક્યોરિટીઝ ડિપોઝિટરી લિમિટેડ
 (C) નેશનલ સિક્યોરિટીઝ ડિઝાસ્ટર લિમિટેડ (D) નેશનલ સિક્યોરિટીઝ ડિપાર્ટમેન્ટ લિમિટેડ
- (7) કંપનીના સંચાલકો તેમજ કર્મચારીઓને વટાવ અથવા રોકડ અવેજ વગર આપવામાં આવતા શેરને શું કહેવાય ?
 (A) ઇક્વિટી શેર (B) બોનસ શેર (C) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર (D) હકના શેર
- (8) સેબી (SEBI)ની મુખ્ય ઓફિસ ક્યાં આવેલી છે ?
 (A) અમદાવાદમાં આવેલી છે. (B) વડોદરામાં આવેલી છે.
 (C) પૂણેમાં આવેલી છે. (D) મુંબઈમાં આવેલી છે.

(9) સીડીએસએલનું (CDSL)નું પૂર્ણ સ્વરૂપ આપો.

(A) સેન્ટ્રલ ડિફેન્સ સર્વિસિઝ ઇન્ડિયા લિમિટેડ

(B) સેન્ટ્રલ ડાયરેક્ટ સર્વિસિઝ ઇન્ડિયા લિમિટેડ

(C) સેન્ટ્રલ ડિપોઝિટરી સર્વિસિઝ ઇન્ડિયા લિમિટેડ

(D) સેન્ટ્રલ ડિપાર્ટમેન્ટ સર્વિસિસ ઇન્ડિયા લિમિટેડ

(10) ડીપી (DP) કોને કહેવાય ?

(A) ડાયરેક્ટર પેમેન્ટ

(B) ડિપોઝિટરી પાર્ટલી પેમેન્ટ

(C) ડિપોઝિટરી પાર્ટિસિપન્ટ (D) ડિપોઝિટરી પાર્ટનરશીપ

(11) બોનસ શેર બહાર પાડ્યા પછી કેટલા માસમાં બોનસ શેર-પત્રક કંપની રજિસ્ટ્રાર સમક્ષ નોંધાવવું જોઈએ ?

(A) 1

(B) 3

(C) 2

(D) 4

(12) સેબી (SEBI)નું વિસ્તૃત રૂપ આપો.

(A) સિક્યોરિટીઝ એન્ડ એક્સપોર્ટ બોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા

(B) સિક્યોરિટીઝ એન્ડ એક્સચેન્જ બોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા

(C) સિક્યોરિટીઝ એન્ડ એક્સપર્ટ બોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા

(D) સ્પેશિયલ એન્ડ એક્સચેન્જ બોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) કંપનીને કેટલા પ્રકારની મૂડીની જરૂરીયાત ઉદ્ભવે છે ?

(2) સત્તાવાર મૂડી આવેદનપત્રની કઈ કલમમાં દર્શાવેલી હોય છે ?

(3) સામાન્ય રીતે સ્વેટ ઇક્વિટી શેરની કેટલાં વર્ષ સુધી ફેરબદલી થઈ શકતી નથી ?

(4) શેરહોલ્ડરો માટે પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે શું હોય છે ?

(5) શેર પ્રીમિયમ એ કંપની માટે શું છે ?

(6) કયા પ્રકારના રોકાણકારો પ્રેફરન્સ શેર ખરીદવાનું પસંદ કરે છે ?

(7) વટાવથી બહાર પાડેલ શેર કોને કહેવાય ?

(8) સ્થિર મિલકતોની ખરીદી માટે કયા પ્રકારની મૂડીની જરૂરિયાત હોય છે ?

(9) પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકાર જણાવો.

(10) ડિમટીરિયાલાઈઝેશન (ડિમેટ) એટલે શું ?

(11) કંપનીએ બહાર પાડેલ શેરમાંથી જેટલા શેર માટે અરજી મળે તે રકમને શું કહેવાય ?

(12) કંપનીને ચાલુ મૂડીની જરૂરિયાત કયા કારણસર ઉદ્ભવે છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

(1) શેરનો અર્થ અને વ્યાખ્યા આપો.

(2) 'શેર એ શેરહોલ્ડરના કંપની પ્રત્યે હક અને જવાબદારી સૂચવે છે.' - વિધાન સમજાવો.

(3) 'ઇક્વિટી શેરહોલ્ડરોને મળતું ડિવિડન્ડ એ કંપનીના નફા સાથે સંબંધ ધરાવે છે.' - વિધાન સમજાવો.

(4) અન્ય ઇક્વિટી શેરના પ્રકાર જણાવો.

(5) સ્વેટ ઇક્વિટી શેર દ્વારા સંચાલકો તેમજ કર્મચારીઓને મળતા ફાયદા જણાવો.

(6) શેર પ્રમાણપત્ર શેર હોલ્ડરો માટે પ્રાથમિક પુરાવો છે - કારણ આપો.

(7) શેર પ્રમાણપત્ર અંગે કંપનીધારાની જોગવાઈઓ જણાવો.

(8) ડિમેટ ખાતું ક્યાં ખોલાવી શકાય ?

(9) ડિમેટ ખાતાનાં ખર્ચાઓ જણાવો.

(10) બોનસ શેર બહાર પાડવાના સંજોગો જણાવો.

4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

- (1) શેરની લાક્ષણિકતા જણાવો.
- (2) સ્વેટ ઇક્વિટી શેરનો અર્થ અને જોગવાઈઓ જણાવો.
- (3) ડિમેટ ખાતું ખોલાવવા અંગેની જરૂરિયાત જણાવો.
- (4) ડિમેટ ખાતું ખોલાવવા અંગેની વિધિ જણાવો.
- (5) બોનસ શેર શામાંથી આપી શકાય ?
- (6) હકના શેર અંગે સેક્રેટરીની ફરજો જણાવો.

5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

- (1) શેરમૂડીના પ્રકાર સમજાવો.
- (2) ઇક્વિટી શેરનો અર્થ અને લાક્ષણિકતા જણાવો.
- (3) પ્રેફરન્સ શેરનો અર્થ અને લાક્ષણિકતા જણાવો.
- (4) ઇક્વિટી શેર અને પ્રેફરન્સ શેર વચ્ચેનો તફાવત સમજાવો.
- (5) શેર પ્રમાણપત્ર એટલે શું ? તેમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો જણાવો.
- (6) ડિમેટ ખાતાના ફાયદા અને મર્યાદા જણાવો.
- (7) પ્રીમિયમથી બહાર પાડેલ શેર એટલે શું ? કંપની શેર પ્રીમિયમની રકમનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરે છે ?
- (8) બોનસ શેર એટલે શું ? બોનસ શેર બહાર પાડવાની વિધિ જણાવો.
- (9) હકના શેર એટલે શું ? હકના શેર અંગેની જોગવાઈઓ જણાવો.

પારિભાષિક શબ્દો

આવેદનપત્ર (M/A)	: Memorandum of Association
નિયમનપત્ર (A/A)	: Articals of Association
અધિકૃત વ્યક્તિ	: Authorised Person
વિસર્જન	: Liquidation / Winding up
મૂડીવૃદ્ધિ	: Capital Growth
રોકાણકારો	: Investors
સામાન્ય મહોર	: Common Seal
સેબી (SEBI)	: Securities and Exchange Board of India
એન.એસ.ડી.એલ. (NSDL)	: National Securities Depository Limited
સી.ડી.એસ.એલ. (CDSL)	: Central Depository Services (India) Limited
ડી.પી. (DP)	: Depository Participant
પાન (PAN)	: Permanent Account Number (આવકવેરા માટે ઉપયોગી)
ગ્રાહક-કરાર	: Client Agreement
બિનનિવાસી ભારતીય (NRI)	: Non Resident Indian
ઠરાવ	: Resolution
સામાન્ય સભા	: General Meeting

• • •